

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра загальної економічної теорії та економічної політики

УДК 338.24.021.8

Фелс Дар'я Вікторівна

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗІ ЗОВНІШНІМИ
ЕФЕКТАМИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

напрямок підготовки 6.030501 «Економічна теорія»
освітня програма: «Теорії та моделі управління економікою»

АВТОРЕФЕРАТ
кваліфікаційної роботи магістра

ОДЕСА – 2020

Кваліфікаційна робота є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Чередниченко Галина Анатоліївна,
Одеський національний економічний
університет, доцент кафедри загальної
економічної теорії та економічної
політики

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться 11 грудня 2020 року о 9:00 год., на засіданні державної атестаційної комісії в Одеському національному економічному університеті за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська 8, ауд. 202

З кваліфікаційною роботою можна ознайомитися на кафедрі загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська 8, ауд. 214

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Провали ринку були і залишаються невирішеною частиною проблем практичної ринкової економіки. Це стосується, перш за все, проявів негативних зовнішніх ефектів економічної діяльності та недооцінки позитивних зовнішніх ефектів, викликаних діяльністю економічних суб'єктів. Разом зі зростанням масштабів економічної діяльності людей зростають і масштаби зовнішніх ефектів цієї діяльності, що суттєво впливає на добробут як громадян певних країн, так, у деяких випадках, і на добробут людства. Тому дослідження зовнішніх ефектів економічної діяльності й розробка способів їх регулювання державою стали надзвичайно актуальним напрямком сучасних теоретичних досліджень та практичних рекомендацій у сфері державного регулювання економіки. Особливо гостро питання державного регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності постає в пострадянських економіках реформованих на ринкових засадах, яким ще доведеться пройти нелегкий шлях до ефективної економіки. До числа таких економік належить й національна економіка України.

Це спричинило підвищення уваги до явища зовнішніх ефектів економічної діяльності зі сторони наукової спільноти. У підсумку лише в Україні захищено низку дисертацій та опубліковано велику кількість наукових статей з означеної тематики такими авторами, як В. Аніщенко, В. Дейнека, В. Загорський, І. Краснікова, В. Новосад, О. Сердюк, Н. Ткаченко, Г. Чередниченко та інших. Не менше уваги проблемі екстерналій приділяється і зарубіжними авторами. До найбільш відомих праць слід віднести дослідження Е. Кралс, М. Дапп, К. Френкен, А. Пессоа, Р. Уінсон, А. Бауліна, З. Бзішвілі, Н. Василенко, А. Жадана, Є. Кіреєва, Є. Мішона, Н. Овчиннікова, Н. Павлова, І. Полюбіна, Н. Родіонова, С. Смирнова, Г. Тимофеєва, А. Чеплянського, В. Черних, Є. Хечієва, А. Шастітко та інших. У працях вчених з'ясовувались поняття зовнішніх ефектів економічної діяльності та екстерналій; роль зовнішніх ефектів в різних економічних теоріях; вплив зовнішніх ефектів на поведінку економічних агентів; вплив екстерналій на ціноутворення; проблеми еколого-економічних, соціальних, промислових, міграційних та інших видів екстерналій; співвідношення зовнішніх ефектів та інновацій, екстерналій та стійкого економічного розвитку; особливості зовнішніх впливів на міжнародних ринках; проблеми регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності; напрями боротьби з негативними зовнішніми ефектами та стимулювання діяльності з позитивними зовнішніми ефектами і т. д.

Незважаючи на певну дослідженість суті негативних зовнішніх ефектів, питання, що стосуються пошуку шляхів, методів та інструментів їх мінімізації, а тим більше, повної ліквідації, здебільшого залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими. Проблема посилюється неможливістю, в силу особливостей їхньої економічної природи, компенсації цих ефектів в ціні виробленого продукту. Окрім того, недостатньо уваги

приділяється вченими позитивним зовнішнім ефектам та практичним аспектам розрахунків проявів зовнішніх ефектів. Майже відсутні публікації щодо можливостей використання сучасних обчислювальних потужностей для прогнозування зовнішніх ефектів. Недостатня розробленість цих та інших актуальних теоретично і практично значущих проблем послужили підставою для вибору теми кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня магістра, постановки її мети і формулювання завдань.

Метою кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня магістра є дослідження теоретичних засад та особливостей державного регулювання економічної діяльності зі зовнішніми ефектами, виявлення його недоліків та визначення напрямів підвищення його ефективності.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання кваліфікаційної роботи**:

- дослідити еволюцію теорії зовнішніх ефектів економічної діяльності у різних напрямках економічної теорії;

- з'ясувати особливості державного регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності з різними масштабами впливу;

- здійснити порівняльний аналіз методів державного впливу на екологічні зовнішні ефекти в європейських країнах;

- визначити особливості та перспективи застосування методів державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами в європейських країнах;

- визначити напрями підвищення ефективності державного впливу на економічну діяльність з негативними зовнішніми ефектами в умовах України;

- визначити напрями формування системи державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами в умовах вітчизняної економіки.

Об'єктом дослідження є економічна діяльність зі зовнішніми ефектами.

Предметом дослідження є державне регулювання економічної діяльності зі зовнішніми ефектами.

Методи дослідження. В процесі дослідження використано систему методів, направлених на досягнення поставлених завдань. Методологічною основою кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня магістра є діалектичний метод як загальний спосіб пізнання. Зокрема, його складова – метод сходження від абстрактного до конкретного – дозволив від загальних положень щодо сутності зовнішніх ефектів економічної діяльності як різновиду провалів ринку, їх базової класифікації на позитивні і негативні зовнішні ефекти, перейти до характеристики більш детальних класифікацій зовнішніх ефектів та особливостей їх прояву в різних умовах, а також підходів до державного регулювання цих ефектів в різних країнах. За допомогою історичного методу було з'ясовано еволюцію теорії зовнішніх ефектів економічної діяльності. Методи аналізу та синтезу було використано у процесі дослідження особливостей державного регулювання зовнішніх

ефектів економічної діяльності з різними масштабами впливу. За допомогою методу порівняння проведено порівняльний аналіз методів державного впливу на екологічні зовнішні ефекти в європейських країнах, з'ясовано особливості методів державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами в цих країнах. Прогностичний метод застосовано в процесі виявлення напрямів використання в Україні успішного європейського досвіду державного регулювання економічної діяльності зі зовнішніми ефектами. Виходячи з принципів діалектичної логіки, єдності історичного та логічного було обґрунтовано теоретичні положення та висновки даної роботи.

Інформаційна база дослідження: монографічні дослідження, матеріали періодичних наукових видінь з економічної проблематики, збірники тез наукових конференцій, словники, енциклопедії, наукові доповіді, звіти.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра складається зі вступу, трьох розділів з відповідними підрозділами, висновків та списку використаних джерел. В процесі дослідження використано 82 наукових джерела.

Публікації. За результатами виконання кваліфікаційної роботи магістра опубліковано тезу: Фелс Д.В. Аналіз досвіду європейських країн з державного регулювання економічної діяльності зі зовнішніми ефектами / Д.В. Фелс // Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації: матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Покританівськи читання, 02-03 грудня 2020 р. – Одеса: ОНЕУ, 2020.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі *«Теорія зовнішніх ефектів економічної підстави для державного втручання»* розглянуто еволюцію теорії зовнішніх ефектів економічної діяльності у різних напрямках економічної теорії та з'ясовано особливості державного регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності з різними масштабами впливу.

У XVIII ст. Т. Мальтус розробив славнозвісну теорію про народонаселення, в якій пояснювалися зв'язки природи та суспільства з економічної точки зору. Саме ця теорія заклала підвалини для виникнення такого напрямку економічної думки як економіка навколишнього природного середовища, в основі якої лежить теорія зовнішніх ефектів.

Одним з елементів теорії народонаселення стали витрати третіх сил, які не приймають участь у безпосередній господарській операції. Таким чином, саме такі витрати можна вважати зовнішнім ефектом.

Теорія зовнішніх ефектів економічної діяльності, порівняно з іншими економічними теоріями, нараховує не так багато часу з моменту виникнення. Вважається, що спроба наукового дослідження зовнішніх ефектів економічної діяльності вперше була зроблена в рамках неокласичної теорії добробуту, виникнення якої відноситься до початку XX століття і пов'язане з іменами В. Парето та А. Пігу, хоча сам термін «зовнішні ефекти» був введений А. Маршаллом ще в 1890-х роках в праці «Принципи економічної науки». Більш точного датування встановити неможливо, оскільки в перші десять років з моменту появи даної праці на світ вона витримала близько чотирьох перевидань. Саме в одному з них і з'явився термін «зовнішні ефекти».

Водночас серед науковців точаться суперечки з приводу першості використання терміну «зовнішні ефекти». Так, наприклад, на противагу наведеній вище позиції, О. С. Сердюк зауважує, що вперше «зовнішні ефекти» як термін використав Пол Самуельсон у 1958 р. Проте, можливо що різниця в з'ясуванні виникнення терміну «зовнішні ефекти» пов'язана з тим, що в науковому обігу до середини XX століття використовувалося поняття «екстерналії». Нині ж відбувається повернення до цього терміну і «зовнішні ефекти» та «екстерналії» досить часто використовуються як синоніми.

А. Маршалл використав термін «зовнішні ефекти», описуючи ситуацію, при якій можливе зростання кривої пропозиції окремої фірми при одночасному убуданні кривої пропозиції галузі. У такій ситуації відбувається розбіжність приватних і суспільних витрат на виробництво продукції.

Громадські витрати виявляються більше приватних, так як останні не відображають всіх витрат, з якими пов'язане виробництво товару.

Водночас А. Маршалл не назвав зовнішні ефекти однією з головних причин неспроможності (провалів) ринку. Він також не дав належного пояснення ролі екстерналій в економіці. Остаточна розробка теорії зовнішніх ефектів була здійснена в рамках економічної теорії добробуту, та економіки природокористування й охорони навколишнього середовища. Автором її став А. Пігу – учень та наступник А. Маршалла. Він запропонував включити в економічну теорію аналіз провалів ринку, представивши екстерналії як найбільш показовий приклад таких провалів.

Принципово інші способи досягнення суспільного добробуту пропонує Парето, який обґрунтував принцип оптимальності, що отримав назву «Оптимум за Парето» або «Парето-ефективність». Цей принцип був покладений в основу так званої нової економіки добробуту, ставши її фундаментальним поняттям. Парето-ефективність досягається в тому випадку, коли суспільство перебуває в стані, при якому будь-який подальший перерозподіл ресурсів має результатом погіршення економічного положення хоча б одного його члена. Це означає, що суспільний добробут досягає максимуму, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує добробут хоча б одного соціального суб'єкта.

Повернемося до заслуги А. Пігу в створенні теорії зовнішніх ефектів економічної діяльності. Поділяючи погляди утилітаристів, Пігу вважає, що поняття «індивідуальний добробут» набагато ширше, ніж прийнято було вважати досі, і що воно включає в себе не тільки економічні аспекти. Крім максимуму корисності від споживання благ, добробут включає в себе такі складові, як умови навколишнього природного середовища, характер праці, взаємини з людьми, суспільне становище, житлові умови, громадський порядок, безпеку та ін. З огляду на всі ці аспекти добробуту, людина може відчувати себе задоволеною в більшій чи меншій мірі навіть при незмінному рівні доходу, матеріального благополуччя. Сучасна теорія об'єднала всі ці складові в таке поняття, як «якість життя». Однак кількісне визначення якості життя пов'язане зі значними труднощами, що спричинені неможливістю виміряти корисність вищезазначених складових добробуту.

Ключовим моментом теорії Пігу є розрив між приватними вигодами і витратами, які є результатом економічних рішень окремих осіб, з одного боку, і суспільною вигодою і витратами, які припадають на частку кожного, з іншого боку. Об'єктом пильної уваги Пігу стають ситуації, при яких суспільні витрати виробництва товару більше приватних витрат його виробника. В результаті такого неспівпадання приватна пропозиція, орієнтована на максимізацію прибутку, виявляється неадекватною оптимальному (з суспільної точки зору) розподілу ресурсів в різних галузях національної економіки. Розбіжність між чистим суспільним і чистим приватним продуктами виникає в силу того, що: «... індивід А, надаючи індивіду Б певну послугу (яка оплачується), випадково надає також побічні послуги, причому ці послуги можуть завдавати шкоди індивідам В, Г і Д; в

останньому випадку сторони, які отримують вигоди від послуг, не мають можливості оплатити їх, а сторони, які отримують збитки, не можуть отримати компенсації».

Пігу наводить багато конкретних прикладів подібних ситуацій. Зокрема: інвестування приватних міських парків (всі дихають чистим повітрям, але ніхто не платить за поліпшення його якості); будівництво доріг чи трамвайних колій (люди, які бажають придбати земельні ділянки в районах нових шляхів сполучення, зазнають збитків через збільшення цін на ці ділянки); установка ліхтарів біля дверей приватних будинків (ці ліхтарі освітлюють вулицю не тільки власникам прилеглих будівель, але і всім іншим).

Г. А. Чередниченко, яка вважає за необхідне виокремити наступні види зовнішніх ефектів з огляду на їх масштаб: ефекти мікрорівня, мезорівня, макрорівня та транснаціонального рівня. Проте, окрім цього, авторка пропонує й інші класифікації зовнішніх ефектів, зокрема:

- 1) позитивні та негативні зовнішні ефекти;
- 2) грошові та негрошові ефекти;
- 3) передбачувані та непередбачувані ефекти;
- 4) ефекти, які проявляються у відносинах виробник / виробник; споживач / споживач; виробник / споживач; споживач / виробник;
- 5) ефекти, які потребують та не потребують державного регулювання.

Слід зауважити, що грошові та негрошові ефекти можуть бути названі ще прямими та непрямими. Так, наприклад, прямі (технологічні) ефекти виникають на основі залежності випуску одного економічного агента від обсягу випуску іншого економічного агента (ефект сусідства). Непрямі (грошові) ефекти виникають внаслідок впливу на величину доходу або витрат одного економічного агента різних методів конкуренції іншого економічного агента. А. А. Жадан вважає, що особливістю даних ефектів є те, що вони не призводять до неефективного розміщення ресурсів і не спотворюють функцію пропозиції, коли фірми виробляють більше або менше оптимальних обсягів виробництва. Тому вважається, що «грошові ефекти носять непрямий, опосередкований характер і не мають таких серйозних наслідків для економіки, як технологічні ефекти».

Також серед систематизованих критеріїв класифікації зовнішніх ефектів у різних авторів зустрічаються: характер результату для третіх осіб, сфера дії, напрямок дії, характер впливу на зовнішнього агента, просторово-часові межі існування, ступінь охоплення економічної системи та ін.

На думку Н. В. Василенко, основними типами зовнішніх ефектів, що виникають в соціо-еколого-економічних системах, є агломераційні, перерозподільчі та ефекти споживання:

1. Зовнішні агломераційні ефекти найбільш виразно проявляються на двох рівнях: при концентрації населення, посилюючись в процесі урбанізації, а також при концентрації інноваційної діяльності в процесі її кластеризації.
2. Перерозподільні зовнішні ефекти можна розділити на інституційно-галузеві, породжувані «переливом» ресурсів, перш за все, інвестицій з однієї

сфери господарської діяльності в іншу, і просторово-інфраструктурні, пов'язані з вигодами або втратами сусідніх регіонів.

3. Зовнішні ефекти споживання, що виникають в результаті неоптимального використання речовин і матеріалів, можуть бути інтеріоризовані на основі застосування концепції продуктивності використання матеріальних ресурсів, а також за допомогою придбання товарів, пов'язаних з меншими транспортними витратами, і відмови від споживання надлишкових послуг.

А. А. Жадан пропонує за способами інтерналізації зовнішніх ефектів виокремлювати: зовнішні ефекти, які можуть інтерналізуватися тільки під впливом держави, і ефекти, які можуть інтерналізуватися шляхом переговорів між виробником і одержувачем зовнішнього ефекту.

Виникнення теорії зовнішніх ефектів приписується А. Пігу – представнику неокласичної теорії, хоча зачатки цієї теорії можна віднайти в економічній думці раніше. Сам термін «зовнішні ефекти» приписують А. Маршаллу або П. Самуельсону. Р. Коуз – один із засновників нового інституціоналізму – теж працював над вирішенням проблеми зовнішніх ефектів економічної діяльності. На думку вченого, за умови чіткого визначення права власності (специфікації) в сукупності з невеликими (чи нульовими) трансакційними витратами, ринковий механізм автоматично інтерналізує зовнішні ефекти у внутрішні через договірні домовленості між контрагентами. Відповідно, підхід Р. Коуза діє лише в певних межах, на мікрорівні, і не може бути застосовним для вирішення проблеми екстерналій у більш значних масштабах, коли суттєво зростають трансакційні витрати. З цього можна також зробити висновок про відмінності у підходах Р. Коуза та А. Пігу до проблеми екстерналій – перший розглядав їх в масштабах мікрорівня, а другий – в масштабах мікрорівня, мезорівня, макрорівня. Слід також зазначити, що як А. Пігу, так і Р. Коуз, сходилися на тому, що подолання зовнішніх ефектів має відбуватися на базі компенсації втрат. Цей підхід підтримується і у наш час.

Нині в економічній науці переважає погляд, за яким невеликі зовнішні ефекти можуть бути нівельовані ринковим саморегулюванням, що відповідає положенням теореми Коуза. Проте, інші зовнішні впливи вимагають підвищеної уваги зі сторони держави, що проявляється у застосуванні відповідного інструментарію державного регулювання. Так, наприклад, на думку Л. І. Краснікової державне втручання має усі шанси покращити функціонування економіки при впливі зовнішніх ефектів у випадку, якщо вимагатиме від фірм обов'язково очищувати виробничі відходи перед скиданням у річки; примусить компанії сплачувати за шкоду від забруднення; встановить плату за використання доріг у часи пік та ін.

Розробки Нобелівського лауреата Р. Коуза дали змогу виділити два механізми регулювання зовнішніх ефектів – урядовий і ринковий. Для того, щоб дослідити відмінності цих підходів, звернемося спочатку до загальної моделі екстерналій на рівні окремого суб'єкта ринку.

В економічній теорії розглядають два основні типи зовнішніх ефектів економічної діяльності (екстерналій) та їх вплив на соціально-економічну ефективність. Негативний зовнішній ефект чи зовнішні витрати економічної діяльності – це витрати використання економічних ресурсів, що не оплачуються особами, які приймали про це рішення. Приклад: хімічний комбінат, що забруднює воду, а зовнішні витрати дістаються фірмам, які займаються рибальством або організацією відпочинку (мало риби, туристів), а також населенню – хворіють, споживаючи забруднену воду. Позитивний зовнішній ефект чи зовнішні вигоди економічної діяльності – це вигоди від використання економічних ресурсів, що дістаються особам, які не приймали про це рішення і не платили за них. Приклад: високоосвічена людина від якої зовнішні вигоди має фірма, де вона працює, суспільство – отримало освіченого громадянина, і всі люди, з якими він спілкується.

Таким чином, співставлення суб'єктами ринкових відносин приватних вигод і приватних витрат для максимізації свого добробуту, неповно відображає реальні вигоди і витрати, що пов'язані з певною діяльністю. Тому використовують поняття «суспільна вигода» і «суспільні витрати». Без втручання держави ринок не забезпечить оптимального для суспільства співвідношення вигод і витрат, з урахуванням зовнішніх ефектів

Сучасні науковці до переліку інструментарію регулювання зовнішніх ефектів додають і інші. Так, наприклад, Г. В. Тимофеева, вказує, що існує безліч способів інтерналізації екстерналій: специфікація первинних прав власності з подальшим обміном; встановлення спеціальних податків, субсидій, кількісних обмежень; система голосування з приводу прийнятного обсягу шкідливого впливу; вертикальна, горизонтальна інтеграція підприємств. При цьому, на думку вченої саме інтеграційні зв'язки підприємств в сучасних умовах є більш прийнятним варіантом зниження негативних зовнішніх ефектів, так як дозволяють оперативно змінювати виробничу конфігурацію підприємств відповідно до вимог інноваційного розвитку виробництва.

Цю позицію підтримує і пояснює, наводячи власний приклад, Т. А. Малова. На думку вченої, найбільш яскраво таке регулювання проявляється у об'єднанні (злитті) фірм в єдиний господарський суб'єкт, які виробляють, наприклад, целюлозу і рибу. У цьому випадку, до об'єднання всі зовнішні витрати першої фірми перекладаються на другу фірму. Після злиття у новоствореної фірми зовнішні витрати відсутні, а її суспільні витрати відіграють роль її приватних витрат. З ростом витрат фірма скорочує свій обсяг випуску, і, отже, обсяг забруднень. Обмежує застосування даного способу вирішення проблеми зовнішніх витрат можлива спадна віддача від збільшення масштабу виробництва .

Слід зазначити що інтеграційні зв'язки підприємств як інструмент регулювання зовнішніх ефектів не належать до адміністративного підходу щодо державного регулювання екстерналій. Проте, сьогодні науковці активно обговорюють тезу про те, що «традиційні адміністративні заходи виявилися надзвичайно неефективними». В результаті цього виникла система

торгівлі квотами, яка отримала стрімкий розвиток. Це свідчить про те, що на сьогодні теорія зовнішніх ефектів не стоїть на місці і продовжує розвиватися.

Продаж (купівля) прав на шкідливі викиди передбачає, що державою встановлено їх граничні обсяги, допустимі протягом деякого періоду часу для даної території. Відповідно до цих обсягів здійснюється продаж (купівля) тимчасових кількісних дозволів (квот) на викиди (в формі ліцензій з аукціону). Припустимо, дві фірми отримали ліцензії на рівну квоту, тобто на однаковий обсяг шкідливих викидів, наприклад, протягом року. При цьому, у першій фірмі граничні витрати зниження обсягів шкідливих викидів вище, ніж у другій. У цій ситуації у другій фірмі може утворитися надлишок прав на забруднення, що дає їй можливість продати частину своєї квоти (або всю квоту) другій фірмі за ціною, яка нижче граничних витрат першої фірми.

Згодом проблему екстерналій почали розглядати не тільки на мікроекономічному рівні. Прибічники неокейнсіанської теорії почали стверджувати, що існують також макроекономічні зовнішні ефекти. У таких ситуаціях загальна рівновага в цілому, або щонайменше численні ринки виявляються неспроможними врахувати переливи, які відбуваються між ринками, що позначається на відхиленнях рівноважних рівнів реального обсягу виробництва, зайнятості, цін від довготермінових природних рівнів. Макроекономічні екстерналії витікають із неспроможності окремих осіб і фірм скоординувати свої дії. Різномірність між працівниками, споживачами і фірмами – головний аргумент неокейнсіанців стосовно макроекономічних екстерналій при дослідженні ділових циклів та рівнів виробництва. Якщо різні групи робітників, споживачів чи фірм по різному реагують на зміну економічних умов, тоді можуть виникати ефекти переливів між цими групами.

Але є й мегарівень, на якому слід розглядати «...закономірності функціонування і розвитку світової економіки в цілому, тобто на глобальнопланетарному рівні».

Нині зовнішні ефекти на мегарівні найбільш рельєфно виявилися у численних планетарних проявах зміни клімату і пов'язаних з ними міжнародними витратами переливу, коли «треті держави», як правило, страждають від інтенсивного індустріального розвитку своїх більш розвинутих сусідів. Ці проблеми були зафіксовані у Кіотському протоколі, який передбачає систему заходів щодо державного регулювання викидів парникових газів. Правова та інституційна підтримка національної політики щодо глобальних змін клімату є предметом уваги української влади, але існує дуже багато проблем, зокрема у сфері розробки та прийняття відповідної правової інфраструктури та ефективної практичної імплементації положень Кіотського протоколу.

У другому розділі *«Аналіз досвіду європейських країн з державного регулювання економічної діяльності зі зовнішніми ефектами»* зроблено порівняльний аналіз методів державного впливу на екологічні зовнішні ефекти в європейських країнах та виявлені особливості та перспективи

застосування методів державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами в європейських країнах.

Екологічний зовнішній ефект є одним з найбільш відомих та впливових на рівень добробуту громадян будь-якої країни. Цей різновид зовнішніх ефектів пов'язується зі зростаючим втручанням людини в навколишнє природне середовище, з екологічною кризою різних масштабів. У зв'язку з цим величезне значення набувають дослідження методів державного впливу на екологічні зовнішні ефекти.

Забруднення навколишнього природного середовища нині вже стало класичним негативним зовнішнім ефектом, що свідчить про перехід суспільством межі, яка визначається асиміляційним потенціалом природи, і вказує на необхідність створення механізмів регулювання доступу до цього обмеженого ресурсу. Наявність зовнішніх ефектів – це завжди прояв економічної неефективності. Негативні екологічні екстерналиї (різного роду забруднення, відходи, руйнування природних об'єктів, екологічні збитки і т. д.) є платою суспільства за функціонування економіки в забрудненому середовищі.

Важливим висновком сучасної економічної теорії є необхідність регулювання зовнішніх ефектів. Оскільки економічні агенти – джерела зовнішніх ефектів – не зацікавлені в зниженні чи ліквідації негативних екологічних зовнішніх ефектів, необхідний комплекс заходів по їх примусу до цього. Функція примусу покладається на державу, а механізмом примусу виступає система екологічного регулювання – комплекс правових, адміністративних та економічних заходів, що визначають систему вимог (обмежень) щодо ведення різноманітних видів людської діяльності. Цей комплекс заходів повинен забезпечити інтерналізацію зовнішніх ефектів: перенесення зовнішніх витрат у внутрішні витрати джерела екстерналиї і, тим самим, створити відсутній в результаті «провалів ринку» зворотний зв'язок. Високий рівень забруднення в Україні показує, що діючий механізм екологічного регулювання недостатньо ефективний і потребує вдосконалення. В зв'язку з цим вивчення інструментарію екологічного регулювання європейських держав представляється надзвичайно актуальним.

Господарська діяльність однієї європейської країни позначається на екологічній ситуації в інших країнах. Наприклад, викиди сірки в одних європейських країнах призводять до кислотних дощів і значного еколого-економічного збитку в інших. Найбільший економічний збиток наноситься сільському і лісовому господарству. Особливо великої шкоди кислотні дощі завдають країнам Північної Європи та Польщі. Так, тільки 7% сірки, що забруднює повітря, доводиться на Норвегію, для Швеції цей показник становить 10%. В результаті такого зарубіжного впливу в Швеції є багато «мертвих» озер, тут приблизно 20000 озер з 90000 містять кислоти. Рівні ураженості європейських лісів, що мають комерційне значення, сполуками сірки досягає 60%.

Таким чином, зовнішні екологічні впливи виходять за національні межі і стають міжнародною проблемою. Як зауважує В. С. Загорський,

екологічний стан в ЄС залежить від ефективності співробітництва між європейськими країнами, проведення узгодженої екологічної політики.

На цій підставі в ЄС активно розробляється концепція економіки замкнутого циклу та створюються моделі її реалізації. Так, найбільш простою є циркулярна концепція, яка описує цикл, що включає виробництво, споживання і повторне використання / ремонт / утилізацію. До більш складних схем належить модель, яка розроблена EMF (2015a), в якій детально відображені такі принципи:

1. Збереження і примноження природного капіталу шляхом контролю над кінцевими запасами і координації потоків поновлюваних ресурсів.

2. Оптимізація використання ресурсів за рахунок циркуляції продуктів, компонентів і матеріалів з максимальною корисністю.

3. Підвищення ефективності системи шляхом виявлення і виключення (на стадії проектування) негативних зовнішніх факторів, тобто будь-яких наслідків економічної діяльності, які впливають на інші задіяні сторони, але без відображення в ринкових цінах. У цьому контексті зовнішні ефекти у випадку охорони здоров'я включають забруднення повітря, води і ґрунту, шумове забруднення, а також викид токсичних речовин.

Слід погодитися з позицією І. Ю. Ховавко, який виокремлює декілька основних груп підходів до методів регулювання екологічних зовнішніх ефектів у зарубіжних країнах. За даним автором, їх три. По-перше, пряме регулювання, що використовує правила, заборони, обмеження для корекції поведінки джерела екстерналій. По-друге, це використання економічних інструментів регулювання. Основним способом впливу економічних (ринкових) інструментів є корекція ціноутворення і розподілу ресурсів. На розвинених ринках з'явилася третя група методів інтерналізації зовнішніх ефектів, яку можна назвати інституційною. До них належать програми розкриття інформації (інформація джерела забруднення стає загальним надбанням), програми, які просувають відомості про виробника (екологічне маркування) і добровільні ініціативи бізнесу.

Найпоширенішим інструментом прямого регулювання в ЄС є нормативи (стандарти). Зазвичай виділяють два види стандартів: стандарти якості навколишнього середовища і нормативи (стандарти) викидів, які бувають двох видів: кількісне обмеження і технологічні стандарти. Наприклад, досить розповсюдженим кількісним обмеженням є встановлення граничнодопустимих концентрацій. Цей норматив обґрунтовує введення так званих тимчасово узгоджених викидів/лімітів з метою поетапного досягнення стандартів якості навколишнього середовища.

Економічні методи регулювання екологічних зовнішніх ефектів в своїй основі мають вплив на мотивацію економічної діяльності. Ці методи класичні – так звані плата за викиди та система дозволів на викиди.

Плата за викиди реалізується найчастіше у вигляді екологічного податку. В. Ф. Дейнека зазначає, що Данія, Фінляндія, Німеччина, Нідерланди, Швеція почали застосовувати цей інструментарій ще на початку 90-х років ХХ століття. Окремі країни пішли далі. Зокрема Німеччина і

Франція надають податкові знижки з продажу екологічного устаткування, пільги за умови застосування прискореної амортизації очисного обладнання, субсидії підприємствам, пільгові кредити на природоохоронне устаткування.

В. С. Загорський в якості методу економічного регулювання екологічних екстерналій наводить спеціальний зелений тариф, який активно використовується у Німеччині. Даний тариф застосовується як для виробників так і для споживачів. Для перших діють на оптовому ринку державні субсидії, ціна реалізації виробленої «зеленої» енергії підвищується. Для споживачів надана можливість добровільно встановити норму «зеленого» тарифу для себе, сутність якого полягає в оплаті частини споживаної електроенергії за підвищеною ставкою (наприклад, 20%). Ця «надплата» покриває більш високі витрати на виробництво «зеленої» енергії з відновлюваних джерел, порівняно з джерелами, які забруднюють навколишнє середовище. За останніми оцінками, на сьогодні в Німеччині 25% споживачів використовують «зелений» тариф.

Інший ринковий спосіб інтерналізації екологічних екстерналій – система дозволів. В літературі виділяються чотири типи ринків дозволів на викиди, які застосовуються в різних країнах ЄС:

- 1) система усереднення;
- 2) система прав користування;
- 3) кредитна система;
- 4) система ковпака (стелі).

Активно використовується в країнах ЄС такий метод регулювання зовнішніх ефектів як державні закупівлі. Вважається, що держава повинна надавати прямий вплив на учасників ланцюжка поставок шляхом розробки і реалізації політики екологічних (зелених) державних закупівель з метою стимулювати малих та середніх підприємств-постачальників до пропозиції екологічних товарів і послуг. Щоб охопити цим процесом малі та середні підприємства, держоргани, відповідальні за державні закупівлі, повинні донести їх екологічно орієнтовану закупівельну політику до широкого кола зацікавлених осіб, включаючи теперішніх та майбутніх постачальників товарів та послуг або підрядників, щоб вони врахували ці нові вимоги. Держава повинна стимулювати великі фірми створювати партнерства з невеликими постачальниками щодо поліпшення екологічних показників малих та середніх підприємств і забезпечувати суспільне визнання фірмам, які приймають участь у таких партнерствах.

Актуальною проблемою європейської економічної політики та метою координації різних заходів в цій політиці є врахування зовнішніх ефектів, які поширюються на країни ЄС в ході інтеграційних процесів. Це в повній мірі стосується як негативних, так і позитивних зовнішніх ефектів. Здебільше в аналітичних дослідженнях європейських авторів мова йде про негативні зовнішні ефекти та необхідність їх державного регулювання. При цьому найчастіше наводяться такі приклади як обмеження конкуренції картелями, викид газів, що спричиняють парниковий ефект, порушення торгівлі в результаті застосування протекціоністських заходів. Акцент вчених саме на

негативні зовнішні екстерналії обумовлений тим, що спостерігається певна асиметрія між помітними вигодами та втратами.

Позитивні екстерналії пов'язані зі збільшенням людського капіталу в результаті розвитку в країні освітніх закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій, університетів) та культурних установ (музеїв, театрів, галерей), зниження рівня злочинності там, де молоді забезпечений широкий доступ до спортивної та дозвільної інфраструктури.

При реалізації економічної політики щодо уникнення негативних та створення позитивних зовнішніх ефектів, особливо на рівні ЄС, найчастіше застосовуються методи, які сприяють поліпшенню інституційного середовища ведення підприємницької діяльності, які впливають на всі галузі одночасно. Зокрема, до таких інструментів можна віднести всі методи щодо стимулювання і збільшення інвестицій в фундаментальні наукові розробки та НДДКР, в податкову політику, на підтримку освіти та зайнятості, в інвестиції об'єктів інфраструктури і антимонопольне регулювання. Такі методи тісно переплітаються з адміністративним інструментарієм.

Одним з методів забезпечення позитивних впливів в європейських країнах є створення державою умов для залучення прямих зарубіжних інвестицій в національні компанії. Зовнішні ефекти в цьому випадку пов'язані з впливом прямих закордонних інвестицій на діяльність національних компаній з участю іноземного капіталу через купівлю акцій національних компаній. Проте слід враховувати, що в цьому випадку зовнішні ефекти включають ринкові ефекти («проконкурентні» ефекти, ефекти «витіснення»), а також ефекти дифузії виробничих ресурсів (ефекти трансферту виробничої або «процесної» технології, «продуктової» технології, ресурсів менеджменту і маркетингу). Причому ринкові ефекти можуть мати як позитивний, так і негативний знак, а ефекти дифузії завжди мають на увазі позитивний вплив на національні компанії, як мінімум в тому випадку, коли фірми з іноземним капіталом є більш продуктивними.

В подальшому на рівні теорії було доведено, що позитивні зовнішні ефекти при здійсненні діяльності промислового кластера існують і пов'язані з просторовою концентрацією взаємопов'язаних виробництв.

В цілому в сучасних дослідженнях прийнято виділяти такі позитивні зовнішні ефекти в діяльності промислового кластера.

1. Концентрація виробництва та інфраструктури на одній території. Вплив даного зовнішнього ефекту полягає в більш тісній співпраці між компаніями, обміні знаннями, що призводить до більш швидкого отримання економічного результату новими фірмами, збільшення можливостей по залученню інвестицій і, відповідно, зниження вхідних бар'єрів при здійсненні діяльності. Так, наприклад, С. М. Смирнова показує, що позитивний вплив даної екстерналії не досягається при занадто вузькій спеціалізації.

2. Збільшення урбанізації та підвищення рівня життя. Вплив даного зовнішнього ефекту полягає в збільшенні доступу різних економічних агентів до більш досконалої інфраструктури та використання сприятливого інституційного середовища для ведення економічної діяльності. Обмеженням

реалізації даної екстерналії є нелінійне зростання заробітної плати, в порівнянні з продуктивністю праці, підвищення вартості об'єктів нерухомості, землі та погіршення екологічної ситуації.

3. Збільшення різноманітності видів економічної діяльності на певній території. К. Френкель, Ф. Г. ван Оорт, Т. Вербург розглядають вплив даного ефекту в своїй роботі, де на основі узагальнення досвіду функціонування кластерів показано, що збільшення видів економічної діяльності на певній території призводить до посилення інноваційної діяльності як на рівні виробництва товарів і послуг, так і на рівні організаційних інновацій, запозичення найбільш ефективних способів організації виробництва.

У третьому розділі *«Напрямки використання в Україні успішного європейського досвіду державного регулювання економічної діяльності зі зовнішніми ефектами»* визначено напрями підвищення ефективності державного впливу на економічну діяльність з негативними зовнішніми ефектами в умовах України та напрями формування системи державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами в умовах вітчизняної економіки.

В сучасних умовах господарювання та державного регулювання в Україні недостатньо уваги приділяється проблемі негативних зовнішніх ефектів. Майже відсутня статистика, яка б давала змогу визначити ці впливи. Відповідно відсутність статистичних даних не дає змоги оцінити ефективність державного впливу на економічну діяльність з негативними зовнішніми ефектами в умовах України.

Слід зазначити, що вплив зовнішніх ефектів на економічну діяльність в певних секторах вітчизняної економіки на конкретних прикладах розглядається лише окремими авторами. Коротко зупинимося на деяких прикладах, щоб зрозуміти, які заходи зі сторони держави здійснюються з метою нівелювання цих зовнішніх впливів.

Класичним прикладом негативних зовнішніх екстерналій є зв'язок оподаткування з конфліктом державних та приватних інтересів.

Запровадження непрямих податків в Україні (наприклад, мита), на думку О. А. Сотніченко, може викликати ланцюгову реакцію серед країн партнерів або призвести до застосування санкцій зі сторони міжнародних організацій. Водночас заслуговує на увагу пропозиція вченого щодо запровадження акцизів на товари, використання яких породжує негативні зовнішні ефекти. Це традиційні підакцизні товари – алкогольні напої та тютюнові вироби, а також відносно нові підакцизні товари – енергетичні продукти (бензин, електроенергія, газ, вугілля, дизельне паливо і т.д.).

Ще одним класичним прикладом негативних екстерналій є забруднення навколишнього середовища. В цьому випадку жителі навколишніх територій, які живуть в забрудненому середовищі отримують шкоду для здоров'я.

Питання викидів та негативних екстерналій розглядає і О. О. Сердюк. На думку вченого, сучасні держави (у тому числі й Україна) можуть використати два ефективних інструменти зниження викидів газоподібних

відходів виробництва в атмосферу. Перший з них, це сприяння розвитку низькоемісійних видів виробництва (сільське господарство, ІТ – сектор, відновлювальна енергетика тощо), що зрештою має змінити розстановку політичних сил на користь лобістів відповідного індустріального напрямку. Другий, це державна фінансова підтримка проектів уловлювання газоподібних речовин. Останній інструмент є більш прийнятним, особливо для країн, чия економіка базується на високоемісійній промисловості, оскільки лобіювання інших індустріальних напрямків у таких країнах може призвести до ситуації, коли економічні здобутки (зайнятість населення, рівень зарплат тощо) від впровадження низькоемісійних видів діяльності не компенсують втрат, спричинених скороченням високоемісійної промисловості. Зокрема у випадку, коли буде зроблено ставку на сільське господарство та сировинний сектор, де зі зростанням масштабів виробництва знижуватиметься питома частка виробленого продукту на одиницю праці та капіталу. Тобто, матиме місце закон спадної віддачі.

Україна є індустріально-аграрною країною. В останні роки в ній зростають обсяги сільськогосподарського виробництва. На жаль, це значною мірою досягається не за рахунок впровадження нових технологій, а за рахунок посилення використання засобів хімічного захисту. Наукові дослідження показують, що пестициди здатні поширюватися у довкіллі на тисячі кілометрів, вони передаються з молоком матері до дітей, вони виявлені у жирових тканинах пінгвінів. Тому для пестицидів немає жодних бар'єрів і кордонів, і проблема їхнього негативного впливу стосується кожного українця.

Сьогодні фермерів в більшості своїй не контролюють на предмет використання засобів захисту рослин, тому вони в своїх діях керуються дешевизною продукту, а не його якістю або офіційною реєстрацією, адже якщо якісний зареєстрований препарат коштує 200 доларів, то така ж кількість його замінника – лише 20 доларів. Тому аграрії шукають, перш за все, низьку ціну.

Окрім того, не діє норма закону, яка зобов'язує агровиробників повідомляти бджолярів в радіусі 10 км від угідь не пізніше, ніж за три доби дату обробки, назву препарату, ступінь і строк дії його токсичності. Робити це вони повинні через ЗМІ. Розбризкувати пестициди закон дозволяє лише у вечірні та ранкові години. Якщо на вулиці холодно і хмарно, це можна робити і вдень. Також за порушення цієї норми передбачено адміністративний штраф у розмірі 170 грн., що неспівставно з гибеллю бджолої сім'ї.

Н. Олійник, досліджуючи провали на ринку житлової нерухомості, в якості однієї з причин їх виникнення називає існування негативних зовнішніх ефектів, тобто ситуацій, коли одні суб'єкти зазнають економічних втрат (втрат у добробуті) внаслідок дій (або бездіяльності) інших економічних агентів (які не є учасниками цього ринку), що не компенсуються через ціновий механізм.

Зазначимо, що відповіддю на негативні зовнішні ефекти сусідства в багатьох країнах стали розробка й реалізація державних житлових програм будівництва державного чи муніципального житла та подальша здача його в найм малозабезпеченим сім'ям; субсидування експлуатації житла, тобто покриття різниці між квартирною платою і фактичними витратами на експлуатацію та граничною часткою таких витрат у доходах домогосподарства; надання субсидій на ремонт і відновлення старих будинків; встановлення обмежень (за рівнем доходів) на право користування державним житлом.

Галузеві кластери, які багато хто вважає двигунами економічного зростання, стали дуже популярними в усьому світі. Їх застосування в Україні може посилити національне промислове виробництво та економічний розвиток. В Україні теж було впроваджено багато різних заходів для стимулювання розвитку кластерів, однак вони не досягли бажаних результатів.

Специфічною характеристикою кластерів є те, що ефекти, пов'язані з їх створенням, забезпечують переваги, які неможливо забезпечити за допомогою компанії. Наприклад, «батько кластерів» М. Портер визначає такі зовнішні ефекти (екстерналії), як поєднання особливих трудових ресурсів, більшу різноманітність спеціалізованих локальних або міжнародних товарів та послуг, поширення знань, яке відбувається формальними і неформальними шляхами. Вищевказані переваги можуть поширюватися за межі одного кластера і завдяки синергії наслідком якої є створення нового кластера. Це в свою чергу створює унікальні конкурентні переваги на локальному та глобальному рівнях, які посилюють інтеграцію кластерів / територій в глобальні ланцюжки поставок.

Постала нагальна потреба у визначенні ролі уряду України в створенні нових ринкових структур на основі кластерної моделі:

1. Уряд не повинен намагатися брати в свої руки пряме керівництво в кластерних ініціативах. Він має відігравати роль каталізатора або посередника, який сприяє реалізації кластерного та інноваційного процесів.

2. Політика Уряду повинна бути орієнтована на непряме стимулювання кластерних ініціатив, розроблених в регіонах на основі детальних ринкових і технологічних досліджень.

3. Ефективна кластерна політика Уряду повинна базуватися на взаємодії дослідників, представників промисловості, підприємництва, громадських організацій з метою створення платформи для конструктивного діалогу з розвитку інноваційної економіки, заснованої на кластерній моделі виробництва.

4. Політика кластеризації – це динамічний процес, який залежить від багатьох чинників і завдань соціально-економічного характеру, що передбачає довгострокову взаємодію всіх структур суспільства.

Слід зауважити, що трудова міграція надзвичайно впливає на економіку країн-донорів і реципієнтів. Так, наприклад, за оцінками Національного банку Польщі, українські трудові мігранти забезпечили 11%

зростання ВВП країни протягом останніх п'яти років. Проте такий позитивний вплив стосується країни реципієнта. Натомість для країни донора він буде негативним зовнішнім ефектом. Проте лише таким чином оцінку трудової міграції здійснювати не можна, оскільки і для України, як країни-донора існують свої позитивні зовнішні ефекти від зростання кількості зовнішніх заробітчан.

Перш за все, економічне зростання та позитивні економічні перспективи необхідні Україні для того, щоб спонукати людей залишатися та інвестувати в своє майбутнє в Україні. Впроваджуючи всебічні економічні реформи, Україна має можливість створити сприятливі умови для економічного зростання та соціального розвитку, які покращать очікування людей на їхнє життя в Україні порівняно з потенційними країнами для працевлаштування.

Водночас на практиці Державна податкова служба планує оподатковувати заробітчан. Уряд хоче поповнити бюджет за рахунок податків з переказів трудових мігрантів. З позиції Державної податкової служби трудові мігранти пересилають в Україну близько \$12 млрд. на рік, тоді як в податкових деклараціях, які щорічно подаються до податкової, відображається тільки 11 млрд. грн., або в 30 разів менше. За оцінками експертів таке запровадження оподаткування не сприятиме стимулюванню позитивного зовнішнього економічного ефекту, а матиме негативні наслідки.

Доцільним видається для посилення позитивних зовнішніх ефектів від трудової міграції запровадити наступні заходи:

- 1) утворити Державне бюро закордонного працевлаштування і мережу підпорядкованих йому регіональних інформаційно-консультаційних центрів (у західних та Київській областях), фонд соціального захисту мігрантів, запровадити в посольствах України в Російській Федерації, Польщі, Чеській Республіці, Іспанії та Португалії посаду аташе з питань праці;

- 2) брати участь у розбудові інституційного середовища регулювання міжнародної трудової міграції.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки та надати відповідні рекомендації.

1. Тракткування ринкової економічної системи як ідеального механізму, що здатний до повного саморегулювання, є глибокою помилкою. Тому практично всі реально функціонуючі економічні системи – це «змішані» економічні системи, що базуються на приватній власності, свободі підприємництва, ціновому ринковому механізмі і включають елементи державного регулювання економічної діяльності. Відповідно нині остаточно сформувався погляд на державу як на єдиний механізм, який здійснює регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності виключно в інтересах суспільства. Необхідність державного регулювання значною мірою обумовлена існуванням зовнішніх ефектів економічної діяльності.

2. Виникнення теорії зовнішніх ефектів приписується А. Пігу – представнику неокласичної теорії, хоча зачатки цієї теорії можна віднайти в економічній думці раніше. А. Пігу досліджував проблематику зовнішніх ефектів економічної діяльності, розробляючи економічну теорію добробуту. Сам термін «зовнішні ефекти» приписують А. Маршаллу або П. Самуельсону. Р. Коуз – один із засновників нового інституціоналізму – теж працював над вирішенням проблеми зовнішніх ефектів економічної діяльності. На думку вченого, за умови чіткого визначення права власності (специфікації) в сукупності з невеликими (чи нульовими) транзакційними витратами, ринковий механізм автоматично інтерналізує зовнішні ефекти у внутрішні через договірні домовленості між контрагентами. Відповідно, підхід Р. Коуза діє лише в певних межах, на мікрорівні, і не може бути застосовним для вирішення проблеми екстерналій у більш значних масштабах, коли суттєво зростають транзакційні витрати. З цього можна зробити висновок про відмінності у підходах Р. Коуза та А. Пігу до проблеми екстерналій – перший розглядав їх в масштабах мікрорівня, а другий – в масштабах мікрорівня, мезорівня, макрорівня. Слід також зазначити, що як А. Пігу, так і Р. Коуз, сходилися на тому, що подолання зовнішніх ефектів має відбуватися на базі компенсації втрат. Цей підхід підтримується і у наш час.

3. Нині виокремлюється декілька підходів щодо визначення зовнішніх ефектів. Вважаємо, що під ними доцільно розуміти не відображені в ринкових цінах товарів і послуг вигоди або витрати деяких третіх осіб, які не беруть участі в ринковій угоді. Ці вигоди або витрати є «зовнішніми» по відношенню до ринкових цін (так як вони не враховуються при формуванні

цін), за якими здійснюються операції, тобто купівля-продаж товарів і послуг на ринку. Існує велика кількість критеріїв, за якими виокремлюються зовнішні ефекти.

4. Прибічники неокейнсіанської теорії стверджували, що існують також макроекономічні зовнішні ефекти. У таких ситуаціях загальна рівновага в цілому, або щонайменше численні ринки виявляються неспроможними врахувати переливи, які відбуваються між ринками, що позначається на відхиленнях рівноважних рівнів реального обсягу виробництва, зайнятості, цін від довготермінових природних рівнів. Макроекономічні екстерналії витікають із неспроможності окремих осіб і фірм скоординувати свої дії. Неокейнсіаці враховують макроекономічні екстерналії при дослідженні ділових циклів та рівнів виробництва.

5. Зовнішні ефекти розглядаються сучасними вченими також на мегарівні. Такі ефекти найбільш рельєфно виявилися у численних планетарних проявах зміни клімату і пов'язаних з ними міжнаціональними витратами переливу, коли «треті держави», як правило, страждають від інтенсивного індустріального розвитку своїх більш розвинутих сусідів. Ці проблеми були зафіксовані у Кіотському протоколі, який передбачає систему заходів щодо державного регулювання викидів парникових газів.

6. В основі державного регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності лежить виокремлення суспільних і приватних вигод та витрат, а також зовнішніх витрат і зовнішніх вигод, включаючи їхні граничні значення. Їх співставлення дозволяє з'ясувати негативні та позитивні зовнішні ефекти. Наявність таких ефектів призводить до неефективного розподілу ресурсів, а значить вимагає врегулювання ситуації.

7. Економічна теорія обґрунтовує два способи врегулювання зовнішніх ефектів: ринкові та неринкові або урядові. Перші базуються на теорії Коуза, але їх застосування має низку обмежень в сучасних умовах. Водночас сучасні вчені виокремлюють ще декілька ринкових способів: об'єднання (злиття) фірм, створення ринку на шкідливі викиди та інші. Неринкові методи базуються на інструментарії А. Пігу, а саме спеціальному оподаткуванню та субсидіюванню. В ХХ столітті цей інструментарій було доповнено і об'єднано в групу адміністративних інструментів регулювання зовнішніх ефектів стандартами, штрафами та ліцензуванням. В останні роки в якості методу прямого регулювання зовнішніх ефектів використовують екологічну паспортизацію. При цьому економічна наука не стоїть на місці, науковцями постійно ведуться дослідження в цій сфері з метою запропонувати найбільш ефективну модель уникнення негативного впливу зовнішніх ефектів.

8. З урахуванням масштабів впливу зовнішніх ефектів економічної діяльності, – мікрорівень, мезорівень, макрорівень, мегарівень – мають застосовуватись відповідні методи регуляторної політики держави на рівні національних економік і міжнародних організацій та об'єднань.

9. Екологічні зовнішні ефекти мають переважно негативний характер і тому їм приділяється значна увага в країнах ЄС. При цьому не піддається сумнівам необхідність державного регулювання негативних екологічних

зовнішніх ефектів, яке полягає у створенні умов для перенесення зовнішніх витрат у внутрішні витрати джерела екстерналій і усунення провалів ринку. В європейських країнах використовується три групи методів регулювання негативних екологічних зовнішніх ефектів: пряме регулювання у вигляді встановлення правил, заборон, обмежень для корекції поведінки джерела екстерналій (різного роду стандарти та штрафи за порушення вимог); економічні (ринкові) методи направлені на корекцію ціноутворення та розподілу ресурсів (податковий інструментарій та торгівля дозволами); інституційні методи, які зводяться до розкриття інформації, екологічного маркування, стимулювання добровільних ініціатив бізнесу тощо. Кожен з цих методів може застосовуватися як окремо так і комплексно. Зміст цих методів та особливості застосування в окремих європейських країнах можуть відрізнятися але загальних перелік їх саме такий. Причому поступово відбувається процес уніфікації цих методів на рівні ЄС.

10. На прикладі країн ЄС можна стверджувати, що зовнішні ефекти, які не контролюються ринком, можуть використовуватися як вагомий чинник стабілізації економіки шляхом проведення ефективної та продуманої державної політики. Проведення комплексних заходів як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, метою яких є зменшення негативних екстерналій, і збільшення позитивних може привести до відносно значущих зрушень в економіці, а саме: поліпшення попиту, досягнення збалансованості ринків, стабілізація і передбачуваність управлінських рішень, зростання якості життя. Для цього важливим є своєчасне моделювання зовнішніх впливів, врахування рівня значущості екстерналій, рівня невпевненості.

11. Для збільшення позитивних зовнішніх ефектів в ЄС найчастіше використовується система методів, направлена на поліпшення інституційного середовища ведення підприємницької діяльності, заохочення формування позитивних впливів через систему пільг фінансових чи податкових, субсидіювання, надання преференцій. При цьому уникається надання підтримки окремим суб'єктам, а пріоритет надається розвитку усїєї галузі, створенню кластерів, стимулюванню розвитку окремих територій. Важливого значення набуває і зменшення адміністративних бар'єрів, яке сприяє економічному зростанню, відновленню економіки, покращенню рівня життя населення.

12. Проведений аналіз негативних зовнішніх впливів в Україні в різних сферах, врахування успішного європейського досвіду регулювання економічної діяльності з екстерналіями, дозволили визначити основні напрями підвищення ефективності державного впливу на економічну діяльність зі зовнішніми ефектами. Ці напрями слід поділити, по-перше, на універсальні, тобто ті, що стосуються усіх сфер економіки та видів економічної діяльності, та, по-друге, ті, які стосуються окремих сфер.

13. До універсальних напрямів слід віднести наступні: розробка науково обґрунтованої класифікації зовнішніх ефектів економічної діяльності і методики їх комплексної оцінки; удосконалення механізмів забезпечення

компенсації шкоди особам, які постраждали від негативних зовнішніх ефектів; створення інституціональної структури, яка буде забезпечувати державний вплив на негативні екстерналиї; покращення умов для інноваційної та інвестиційної діяльності; вкладення в людський та соціальний капітали; підвищення конкурентоспроможності національної економіки і забезпечення економічної безпеки країни; створення сприятливих умов для підприємництва і забезпечення соціальної спрямованості економіки.

14. До тих напрямів, які стосуються окремих сфер економіки слід віднести наступні: в екологічній сфері – гармонізація українського законодавства з європейським; сприяння розвитку низькоємісійних видів виробництва; державна фінансова підтримка проектів уловлювання газоподібних речовин; вироблення дієвого механізму контролю за викидами, засобами захисту рослин; в секторі житла та будівництва – розробка й реалізація державних житлових програм будівництва державного чи муніципального житла, подальша здача його в найм малозабезпеченим сім'ям, субсидування експлуатації житла, надання субсидій на ремонт і відновлення старих будинків, встановлення обмежень (за рівнем доходів) на право користування державним житлом.

15. Держава в Україні має значно більше уваги приділяти проектам, які мають позитивні зовнішні ефекти. При цьому державне регулювання має бути направлене на формування системи державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами. Це стосується багатьох сфер.

Нині управління територіальним розвитком на основі створення індустріальних округів, промислових кластерів, альянсів, партнерств й інших виробничих систем по праву вийшло на передові позиції і стає національним завданням. З урахуванням численних позитивних зовнішніх ефектів, які дослідив «батько кластерів» М. Портер, уряд України має виконати визначну роль у створенні нових ринкових структур на основі кластерної моделі. Ефективна кластерна політика Уряду повинна базуватися на взаємодії дослідників, представників промисловості, підприємництва, громадських організацій з метою створення платформи для конструктивного діалогу з розвитку інноваційної економіки, заснованої на кластерній моделі виробництва.

У сфері трудової міграції такі зусилля мають бути направлені на формування відповідних банків даних, які дозволяють оцінити позитивність впливу; державне регулювання має бути частиною стратегічного планування політики України; державне регулювання має включати політику щодо зменшення регіональних розбіжностей; створення Державного бюро закордонного працевлаштування і мережі підпорядкованих йому регіональних інформаційно-консультаційних центрів, фонду соціального захисту мігрантів, посади аташе з питань праці.

У сфері оподаткування доцільним є заміна податку на прибуток податком на виведений капітал.

У сфері підприємництва доцільним є регулювання правил функціонування мереживних організацій.

У фінансовій системі в Україні потрібно створити ефективну, дійову систему внутрішнього інвестування в людський і соціальний капітали, наприклад, за рахунок заснування суспільних фондів розвитку, які в перспективі мають трансформуватися в потужні інвестиційні інститути, та залучення заощаджень громадян. А також, доцільно запровадити такі заходи щодо розвитку людського капіталу: передбачити поступове приведення рівня фінансування людського розвитку (витрат на освіту та охорону здоров'я) до рівня групи країн з високим рівнем розвитку людського капіталу; шляхом підвищення якості процесу надання освітніх послуг та його фінансування з боку держави (в тому числі на основі державно-приватного партнерства) сприяти активізації творчого потенціалу людей, підготовці висококваліфікованої та науково-технічної робочої сили; розробити цільову програму стимулювання самозайнятості та мікропідприємництва.

АНОТАЦІЯ

Фелс Д. В. «Державне регулювання економічної діяльності зі зовнішніми ефектами: теорія та практика».

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності «051 Економіка» за магістерською програмою «Теорії та моделі управління економікою» – Одеський національний економічний університет. – Одеса, 2020.

У роботі розглядається еволюція теорії зовнішніх ефектів економічної діяльності у різних напрямках економічної теорії. Визначаються особливості державного регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності з різними масштабами впливу й особливості та перспективи застосування методів державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами в європейських країнах. Визначено напрями підвищення ефективності державного впливу на економічну діяльність з негативними зовнішніми ефектами в умовах України та напрями формування системи державного стимулювання економічної діяльності з позитивними зовнішніми ефектами в умовах вітчизняної економіки.

Ключові слова: теорія зовнішніх ефектів, екстерналії, зовнішні ефекти, позитивні зовнішні ефекти, негативні зовнішні ефекти, державне регулювання, теорія Пігу.

ANNOTATION

Fels D. "State regulation of economic activity with external effects: theory and practice".

Qualification work for a master's degree «051 Economics» in the master's program «Theories and models of economic management», Odessa National University of Economics. - Odessa, 2020.

The evolution of the theory of external effects of economic activity in different directions of economic theory is considered in the work. Peculiarities of state regulation of external effects of economic activity with different scales of influence and features and prospects of application of methods of state stimulation of economic activity with positive external effects in European countries are determined. The directions of increase of efficiency of the state influence on economic activity with negative external effects in the conditions of Ukraine and directions of formation of system of the state stimulation of economic activity with positive external effects in the conditions of domestic economy are defined.

Key words: theory of external effects, externalities, external effects, positive external effects, negative external effects, state regulation, Pigou's theory.